

Jeskynní svatyně

Vody a země, obrazy a slova

V Gemeri žije pradávna povest' o prameni reky Rimavy. Hlboko pod Veporom je priestranná jaskyňa a v nej vyviera prameň Rimavy. Divný je to prameň i nezvyčajná povest' ide o ňom...

J. Turan, Slovenské báje

Český kognitivní vědec I. M. Havel na přednášce v Centru teoretických studií vyjádřil přesvědčení, že mezi jeskyňáři je víc filosofujících jedinců se smyslem pro tajemství než mezi horolezci, kteří se na denním světle pohybují ve víceméně jasně definovaném prostoru. Odkryl tím, myslím, jednu ze základních otázek nejenom moderní speleologie, ale krasu vůbec. Co když to nejsou jenom nové jeskynní prostory, ale nějaký pocit posvátna a tajemství, který do podzemí k ponorným řekám podobajícím se tajným zákoutí naší mysli, láká lidi různých kultur včetně té

není nic fosilního, co jsme už překonali, ale stále žije a připomíná se. Na Bacíně v Českém krasu v úzké krasové puklině odkryl archeolog V. Matoušek (viz. Matoušek, 1997) jeskynní svatyni, která byla lidmi opakovaně vyhledávána po dobu několika tisíc let. Zdá se, že v krajině „čtli“ nějakou posvátnou stopu, kterou již dnes neumíme nalézt.

Pro jeskyňáře představuje Krásnohorská jeskyně celkem jasně definovaný problém: kam pokračuje, z jakých zdrojů čerpá své vody a jak komunikuje s povrchem planiny? Jenže tajemství ponorného toku má nejspíš víc vrstev: proč právě zde na bočním vývěru z jeskyně vznikla mariánská svatyně? Je to pouhá vzpomínka na Lourdskou jeskyni anebo je toto místo něčím zvláštní? Jak to vůbec, že nejslavnější poutní místo 20. století - Lourdy - vznikly na vývěru krasových vod? Nehovoří tady cosi přes propasti staletí a neopakuje se zde v jiné formě stará známá situace, kdy jako v Domici je průchod k podzemním vodám Styxu branou k nějakému mystériu?

Zdálo by se, že soužití člověka a jeskyně je uzavřenou kapitolou. Každodenní život lidí už dávno leží mimo jeskyni. Dnes jeskyně vyhledávají z lidských kruhů jen speleologové a archeologové. Z nelidských folklórních bytostí sem lidová představivost odjakživa zasazuje víly nebo divé muže - chlupáče (podrobněji Melicherčík 1959, moderní analogie uvádí Michálek 1991). A přece jeskyně člověka dlouhé věky provázela od jeho prvních kroků, sloužila mu jako úkryt, obydlí, svatyně a hrob. Uctívání jeskyní bylo spojeno s komunikací s podsvětními silami - chtonicými božstvy a božstvy plodnosti. Bohyně byla uctívána v mnoha obrazech - jako pták, ryba i had připomínající vlnovku vod i svého těla - a jejím mytologickým příbytkem byly buď horní vody na nebesích nebo spodní podzemní vody. Tak se stalo, že mnoho jeskyní (a zvláště těch s ponornými vodami) bylo zasvěceno bohyním označovaným jako Dívka, Panna, Koré či Paní pramene (viz Kerényi a Jung 1995).

Ve většině starších mytologií je Bohyně nejdůležitější z postav nebo jí alespoň náleží první místo v uctívání. Stvořitel je vzdálený a patří oblasti ducha, zatímco Bohyně patří matérii a smyslům. Mohli bychom říct: tělo Bohyně má cosi společného s tělem světa.

Paleolitické výtvarné umění podle A. Leroi-Gourhana (1965) nelze vykládat odděleně, nýbrž jako součást celkové výzdoby jeskyně odrážející princip duality v přírodě včetně tzv. tektiformních obrazců neboť značky hrají v jeho koncepci úlohu symbolů jednoho z obou pólů (ženský a muž-

Už od nepaměti má voda v lidském životě dvojitý úkol: udržuje život a očisťuje, projevuje se to nejen v úctě ke studánkám a k pramenům, ale i v jeho náboženských obřadech. Foto: J. Stankovič

naší? Množství pravěkých kultovních míst vázaných na kras - Majda-Hrašková propast, Besná a Múriková jeskyně na Silické planině, Kostrová jeskyně v Zádieli, Domici a Ardovská jeskyně a několik dalších jakoby potvrdzovaly tento názor (viz např. Bárta 1958). Posvátno a tajemství

ský prvek). Abstraktní schématické kresby, které byly objeveny v jeskyni Domica, a jsou na území Slovenska i střední Evropy zcela výjimečné, můžeme chápat jako prvotní obrazy objevovaného a zjevovaného světa. Ruce prvních zemědělců hnětly vlhké a tvárné jeskynní výplně, když uhlazovaly jílovité nitro svého dočasného působiště. Jak šly věky, zůstala jen vybledlá, téměř setřená stopa prolnutí mimoděčného a vědomého pohybu ruky, někdy otírající uhlíky z hořících pochodní o stěny, jindy vytvářející obrazce zasvěcené Bohyni - kultu plodnosti.

Tajemství dvojnosti: svět a jeho obraz vytvářený člověkem rozvíjený v nesčetných variacích: malovaná keramika starčevsko-krišského charakteru z jeskyně Domica, zdobená dokonalými spirálami vně i uvnitř mělkých nádob. Pohyb vody vyjádřen obrazem, ale i funkcí nádoby. Kult Velké Bohyně - Matky Země se výrazně projevoval nejen v jeskynních svatyních, ale i v uctívání ponorných vod. Jedná se vlastně o zdvojení symbolu, protože bohyně se projevují v obojím - ve vodách i jeskyních. V řadě mytologických příběhů je to však nějaký bůh, který se rodí v jeskyni - jak to je možné? Jeskyně jsou útroby Země, je to její vnitřní svět, ve kterém věci vznikají a bytosti povstávají k životu.

Stepní, vyprahlé krasové krajiny jímají celé ponorné řeky, vsakují deště a svádějí povrchové vody pod masivy svahů. Nekonečně složité předivo podzemního systému vede vody z planin hluboko do údolí, kde vyvěrají jako prameny pročištěné matečnými horninami Země, obohacené o stopové prvky, které někdy mají pro člověka léčivý účinek. V krasové krajině je k Zemi blíž než jinde, jakoby tenhle podivný kraj vstřebával vodu a vyzařoval zvláštní sílu, jež člověk vnímá jako posvátno. Linie obzoru dělí svět na nahoře a dole, třeba právě na Silické planině.

*Po zemi běhuté vody ve dne v noci
bez únavy tekou, vždy stejné...*

(Matka Země, Védské hymny)

Každá kultura, těmi nejstaršími počínajíc, kodifikovala ve vlastním duchovním systému úctu k čisté vodě a jejím pramenům většinou rituálním způsobem. Tyto prastaré rituály se uchovaly jen jako rezidua lidových zvyků a zaznívají v jazyce, v názvech či mytologii (Melicherčík 1959, Sušil 1941). V bájích z úsvitu dějin lidí, v jejich mý-

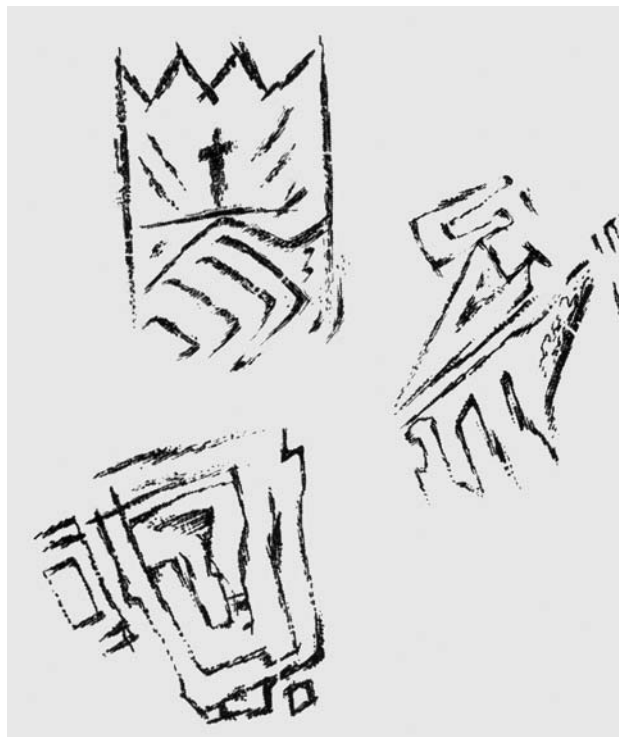
topoetickém jazyce a příběhu je možné zahlédnout dávno realitu. Takto v roce 1876 psal Viliam Pauliny-Toth: *Naše řeč, sama v sebe je výtvořom filosofie našim predkom vlastnej; je dielom jejich ducha; báje je myslením, je bar-*

Problém nástenných kresieb v Domici

Existencia nástenných kresieb, patriacich medzi prvú zistenú nástennú kresbu v Strednej Európe vôbec. V doterajších prácach o jaskyni Domica i neolite Slovenska sa týmto kresbám venovala minimálna pozornosť. Nástenné kresby v Domici predstavujú podľa záverečného zistenia tri intencionálne obrazce geometrického charakteru označené ako A, B, C, vyhotovené uhľom na travertínovej stene jaskyne....Obrazec C: má vyslovene geometrický charakter zdanlivo bez významovej interpretácie, za pozornosť však stojí, že identické meandre nachádzame pri kultových nádobách gemerskej lineárnej keramiky, kde sa podobné obrazce vyskytujú v súvislosti so zobrazením ľudskej tváre alebo celého antropomorfného motívu. Fragment takejto nádoby s rytými meandrami v mieste obličaja nachádzame i priamo v jaskyni Domica. A práve pri tejto nádobke sa podarilo interpretovať pravý symbolický význam opísaných meandrov, lebo na ich ukončení nachádzame ešte ryté línie znázorňujúce rohy zvierat. Vychádzajúc z tohto znázornenia a priamych analógií v symbolických prejavoch Prednej Ázie interpretujeme tento motív ako „bukránum“ - býčia hlava a rohy, simulakrum ženskej delohy: symbol regenerácie (viz.: M. Gimbutas, *The Languages of the Goddess*) - v súvisi so symbolom plodivej sily...Keď uvážime antropomorfný a bukrálny charakter nástenných kresieb v Domici, niet pochyb, že tu ide o kultové znázornenie plodivej sily. Na základe umiestnenia obrazcov v zadných veľmi slabosídlených častiach jaskyne sa môžeme právom domnievať, že tu ide o určité posvätné miesto, ktoré slúžilo na praveké kultové obrady.

..nenachádzame žiadne nástenné kresby podobného významu v neolitickom období na území Karpát.

Lichardus 1968

Abstraktní schématické kresby z jeskyně Domica jsou na území Slovenska i střední Evropy zcela výjimečné. Kresba: V. Kubašta

vistou dumou tohože ducha, a práve preto nedovoľno deliť od seba reč a vec, čili jazykozpyt od bájeslovia; menovite ale slovenská mythologia s etymologiou pre mimoriadnu zachovalosť jednej i druhej nedielne a nerozlúčené spolu považované byť musejů, lebo jedna i druhá sú rovnak a súčasným výtvorom ducha našich pra- a predpradedov.

Mýty z doby: *kdy úcta k slnku, čo prameňu rodivého svetla a tepla, zavdala podnet ku personifikácii boha času a veku, Odina a spolupôsobiaci mocnosť plodivosti prírody byla Odinova dcera a manželka Deva. Tak dostal sa ňou určitý zástoj, i druhému nebeskému veletelesu, totiž liene či lúne. Symbolom Odina bol oheň, symbolom Devy bola voda, v dobách, kdy člověk prinášal početné žertvy černo-božským besom i belbožským bohom.*

Vody vyvěrající z Krásnohorské jeskyně, zurčí, klokoťají, či hučí, maďarské slovo buzgó znamená totéž. V blízkosti Krásnohorské vyvěračky nebo-li Buzgó jsou dvě ma-

V křesťanství je posvátnost vod spojená s kultem Madony. Mnoho svatyní stojí nad pramenem, tak jako kaplička zasvěcená Bohorodičce u bočního vývěru z Krásnohorské jeskyně. Blatouch bahenní (*Caltha palustris* L.) u nohou sochy odkazuje jak k posvátnosti čisté vody, tak k mariánskému kultu. Foto: J. Stankovič

riánské kapličky. K jejich vzniku se váží různá vyprávění např. o uzdravení místního člověka z vesnice, kterému při požáru ohořela tvář. Byl z bohaté rodiny, která musela emigrovat a on zůstal a díky vodě se mu podařilo přežít a vyléčit se. Na lourdské kapličce u Buzgó se objevuje zajímavý motiv - Panna Maria zde stojí v jakési nice obložené kameny. Ta představuje jeskyni. Je to umělý výtvor, který jakoby zviditelňoval skutečnou, přírodní jeskyni, ležící ve svahu za kapličkou. Jakoby si lidé již ve 20. -30. letech 20. století byli dobře vědomi přítomnosti jeskyně, jež však tehdy ještě nebyla objevena, a tak si postavili alespoň její zástupný symbol.

*Usnula, usnula
ja Maria v ráji
v ráji na kraji*

*Uzdál se jí sniček
z jejího srděčka
vyrůstla ji na něm
krásná jablonečka
A tak krásná byla
celý svět zakryla*

*A ešče se ptala,
čím ty lúky kvitnú?
tú červenú rúží
či matičku Boží?*

*A ešče se ptala,
čím to pole kvitne?
Tú bílú lelijú
či tú konvalinú?*

*A ešče se ptala
čím ty hory kvitnú?
Tým zeleným listem
čili Pánem Kristem?*

*Vejvoda Josef,
Matka Boží
v české poezii*

U jeskynních svatyní je zajímavý určitý rozpor mezi soukromou a veřejnou modlitbou či slavností. V jeskyni tedy ve vnitřním prostoru je člověk sám, obvykle prosí za svá soukromá přání, ale jednou za čas - např. v obdobích sucha nebo dozrávající úrody se na takových místech odehrává veřejná slavnost (Ohler 2000). To vcelku odpovídá i současné situaci v okolí Krásnohorské jeskyně, kdy vývěr krasových vod, mírná stezka pod svahem planiny a mariánská svatyně se stala poměrně častým výletním či poutním místem obyvatel Rožpřicházejí jednotlivě nikoliv za modlitbou, ale pro mírnou laskavost tohto místa, vodu z pramene a výhled do krajiny. Ale jednou za čas se zde koná slavná církevní slavnost.

Bohyně přebývá pod zemí, kde pečuje nejenom o vody, ale v zemědělských kulturách také o kořínky rostlin a obilí, které zasahují pod povrch (Baring a Cashford 1991). Tím se Bohyně-Země sama stará o svůj šat. Lid v křesťanských dobách pak říká, že luční kvítka kvetou ke chvále Bohorodičky a klade květiny na oltářích, nebo slaví slavnost rúží. Je to jako, když se Bohyně sama krásí. A tehdy na jaře či o letním slunovratu v době vrcholící síly vegetace přicházeli lidé, zejména ženy, k pramenům, aby se v nich koupali a omývali. Věří, že něco ze síly bohyně přechází na ně samotné. Tento lidový zvyk, jehož zaznamenané kořeny sice nalezneme v antické mytologii, ale byl - jak svědčí uvedená píseň - srozumitelný ještě v 19. století či později.

U prehistorických kultur je pokus o mytologickou interpretaci určitého místa vždy ošidný. Nicméně na pravě-

kých kultovních místech Slovenského krasu se objevují určité shodné motivy jako je hlubokost, kontakt s podsvětím, podzemní vody. Tyto motivy, jak ukazují lidové písně a pověrečná vyprávění, přecházejí do lidové zbožnosti. Obraz původních bohů se později překrývá, slévá a jeho některé prvky jsou transformovány do postavy Panny Marie. Baring a Cashford (1991) tak ukazují, že například dva základní atributy pravěkých bohů - to je Měsíc a Had - se na mariánských obrazech opět objevují, ale v jiném kontextu a hierarchii. Pravěké bohyně jsou součástí přírodního cyklu a tedy Měsíc-Luna i Had jsou jejich atributy a stojí na stejné úrovni s nimi nebo bohyním vládnou. V křesťanství se Panna Maria stává Královnou nebes a je Luně nadřazená - ta se ocitá u jejích nohou. Něco podobného se děje s plodivými silami symbolizovanými vlnovkou vod či hadím tělem - ty se v křesťanské tradici stávají pokušením a stěhují se z rukou bohů pod patu Panny Marie.

Posvátno, které u některých vod a v některých jeskyních přebývá, jakoby hledalo své vyjádření. Jeho některé základní prvky zůstávají, ale v jiných kulturách nabývají dalších a někdy i protichůdných významů. Na jeskynní svatyně Slovenského krasu je možné dívat se jako na řadu, na posloupnost posvátných míst, které se zde objevují v neolitu v podobě Dómu mystérií jeskyně Domica, pokračují řadou kultovních míst doby bronzové a železné jako je Majda-Hrašková propast či planina Veterníku. Pak opět vystupují do popředí ve středověku jako v Debradi, Rakytnici a na dalších místech. Lourdské zjevení jakoby znovu oživilo vzpomínku na zázračné podzemní vody - a jeho výsledkem je další v řadě jeskynních svatyní - Buzgó. Nemyslím, že zde se čas zastaví. Již dnes můžeme opět u některých skal a pramenů pozorovat pietně odložené kamínky, uschlé kytičky obilí či květů jako důkaz, že to co zde vždy bylo, v jiné, skromnější a více soukromé formě opět povstává.

Za tajemství krasu obvykle považujeme to zjevné a viditelné - kam se vody propadají, kudy pokračuje jeskyně, jak vznikají propasti, co nám říkají jeskynní výplně. Ale možná u jádra všech těchto vcelku vědeckých otázek a dobrodružných speleologických akcí stojí právě touha přebývat v blízkosti posvátného tajemství a občas se jej moci dotknout.

„Lúno Matky Země“ v jeskyni Domica. Jednalo se pravděpodobně o centrální kultovní prostor lidí bukovohorské kultury. Kúlové jamky ukazují, že prostor byl částečně zakryt. Na stěnách byly nalezeny nejdokonalejší geometrické kresby v celé jeskyni, zadní část ústí k podzemní řece „Styx“. Celý tento podzemní objekt můžeme považovat za nejlépe zachovanou pravěkou svatyni na území Slovenska. *Foto: J. Štankovič*